

*Ісаєв Хуршид Байрам оглу,**доктор філологічних наук,**професор кафедри російської мови та літератури
Кавказького університету (Карс, Туреччина)**Дем'янюк А. А.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри російської мови та літератури
Кавказького університету (Карс, Туреччина)*

АЗЕРБАЙДЖАН У ТВОРЧОСТІ РЮРІКА ІВНЄВА

Анотація. Стаття присвячена творчості російського поета, прозаїка, драматурга, перекладача Рюріка Івнєва (справжнє ім'я – Михайло Олександрович Ковальов). Виявлено, що літературна спадщина досліджуваного автора багатогранна. Ним написано 10 романів, велика кількість оповідань, новел, п'єс, історико-літературних хронік, статей із актуальних питань літератури, багато віршів, які увійшли до золотого фонду російської поезії. Мета статті полягає в ознайомленні з основними етапами життя і творчості Рюріка Івнєва, зі своєрідністю його художніх творів, написаних в Азербайджані та про Азербайджан. Звернення до вивчення творчості цього малодослідженого представника російської літератури визначило актуальність нашої статті, орієнтованої на аналіз творчості Рюріка Івнєва, присвяченої Кавказу, зокрема Баку й Азербайджану. У статті зазначено, що поет із любов'ю ставився до Кавказу й у своїх віршах, спогадах і щоденникових записах оспівував Баку й Азербайджан. Вказано, що Рюрік Івнєв активно займався перекладацькою діяльністю, серед його перекладів є і переклади азербайджанської літератури. Це «Стихи и поэмы» народного поета Самеда Вургуну (1935) і «Семь красавиц» Нізамі Гянджеві. Як підказують численні науково-тематичні матеріали, Рюрік Івнєв був не тільки одним із відомих перекладачів поеми Нізамі, він досліджував творчість азербайджанського поета, у Баку читав лекції, присвячені його творчості. Наголошено на тому, що його переклад всесвітньо відомої поеми Нізамі Гянджеві «Семь красавиц» займає гідне місце серед інших перекладів російською мовою великого азербайджанського класика Нізамі. У статті наводяться такі яскраві вірші Рюріка Івнєва, написані про Баку й Азербайджан, як «Баку», «Баладжары», «Цветущие розы мне снились всю ночь», «Франция», «Я уезжаю в Ашхабад». Багато цікавих фактів про Баку й Азербайджан знаходимо у книзі Рюріка Івнєва «У подножия Мтацминды». До книги входять мемуари, новели, написані автором у різний час, і однойменна повість «У подножия Мтацминды». У книгах, спогадах Рюріка Івнєва міститься багатий матеріал не тільки про його сучасників, а й про різні періоди історії Росії. Як свідчать спогади, щоденникові записи, листи Рюріка Івнєва, його творча спадщина займає чільне місце у російській літературі ХХ ст. Таким чином, Рюрік Івнєв зробив вагомий внесок в історію азербайджансько-російських літературних зв'язків.

Ключові слова: азербайджансько-російські літературні зв'язки, Баку, переклад «Семь красавиц» Нізамі Гянджеві, ліричні вірші, щоденникові записи, спогади.

Постановка проблеми. Азербайджансько-російські літературні та культурні зв'язки мають багату і давню історію, тож їх дослідження актуальне і нині. Ще у ХІХ ст. представники класичної російської літератури О.С. Пушкін, М.Ю. Лермонтов, А.А. Бестужев-Марлінський, Я.П. Полонський і багато інших мали певні творчі зв'язки з азербайджанською літературою. Тоді східна літературна класика стає одним із важливих джерел російської літературно-художньої свідомості. Ідея оновлення російської літератури, особливо поезії, східними елементами була плідною. Однією із кращих традицій контактів російської літератури з азербайджанською є переклади. Азербайджансько-російські літературні зв'язки ще яскравіше і послідовніше було продовжено й у ХХ ст.

У різний час у Баку працювали М. Горький, В. Хлебніков, С. Єсенін, В. Іванов, Р. Івнєв та ін. Таким чином, ми простежимо динаміку зростаючого інтересу російських письменників ХІХ–ХХ ст. до Азербайджану.

Одним із відомих російських письменників, котрий із любов'ю ставився до Кавказу, Азербайджану й у своїх віршах, щоденниках і спогадах оспівував Баку, Тбілісі, Кавказ, був поет, прозаїк, драматург, перекладач Рюрік Івнєв (справжнє ім'я – Михайло Олександрович Ковальов).

Все сказане послужило підставою для звернення до вивчення творчості цього малодослідженого представника російської літератури та визначило актуальність статті, орієнтованої на аналіз творчості Рюріка Івнєва, присвяченої Кавказу, зокрема Баку й Азербайджану.

Мета статті – познайомити з основними етапами життя і творчості Рюріка Івнєва, показати своєрідність його художніх творів, написаних в Азербайджані та про Азербайджан.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчості Рюріка Івнєва присвячено достатню кількість науково-дослідних робіт, серед яких стаття М.П. Леонтьєва «Івнєв Рюрік» в енциклопедичному словнику «Литераторы Санкт-Петербурга. ХХ век» (2015), передмови М.П. Леонтьєва до книги «Воспоминания» Рюріка Івнєва (2009) і до книги «Новые тетради дневников» (2009), дослідження О. Сахарової «Рюрик Івнєв (Судьбы поэтов серебряного века» (1995), стаття польської дослідниці Жоанни Міановської «Забитый Рюрик Ивнев и его «драгоценная достоверность» о прошлом, себе и своих современниках» (2012). Серед робіт виділяється дослідження О. Бєлих «Ситуация «Рюрик Ивнев» (до 120-річчя від дня народження) (2010). Останнім часом різним аспектам твор-

чості Рюріка Івнева та його окремим творам присвячено також безліч статей, заміток таких сучасних дослідників, як Г.Г. Ісаєв «Солнце и луна в художественной картине мира книги Рюрика Ивнева «Солнце во гробе» (2018), Г.Г. Ісаєв «Мотивы смысла жизни и счастья в лирике Рюрика Ивнева» (2019), В.П. Кучин «Философские мотивы зрелой лирики Рюрика Ивнева» (2018), М.В. Новікова та М.В. Саратова «Любовная лирика Рюрика Ивнева» (2018), але, незважаючи на цей матеріал, на наш погляд, дослідження творчості Рюріка Івнева вимагає подальших розробок, уточнень і узагальнень.

Виклад основного матеріалу. Рюрік Івнев пройшов довгий творчий шлях, хоча, як зазначає поет С. Щипачов, «не всегда был прямым и ясным этот путь, но в главном, он никогда не отклонился от пути родины» [1]. І, як зауважує О. Белих: «Судьба водила его в свете ярких имен, но уберегла от громкой славы» [2]. В роки Великої Вітчизняної війни Рюрік Івнев переважно жив у Тбілісі, часто бував у Баку, присвятив вірші Баку й Азербайджану.

Рюрік Івнев написав 10 романів, велику кількість оповідань, новел, п'єс, історико-літературних хронік, статей із актуальних питань літератури, багато віршів, які увійшли до золотого фонду російської поезії [3]. Виходять друком його вибрані твори, книга «Память и время» (1969), «Избранные стихотворения» (1974), «Теплые листья» (1978), «Часы и голоса» (1978), «У подножия Мтацминды» (1981), автобіографічний роман «Богема» (1981, 2006), «Жар прожитых лет» (2007).

Рюрік Івнев активно займався перекладацькою діяльністю, серед його перекладів є і переклади азербайджанської літератури. Це «Стихи и поэмы» народного поета Самеда Вургуну (1935) і «Семь красавиц» Нізамі Гянджеві.

У 1947 р. поет переклав всесвітньо відому поему Нізамі Гянджеві «Семь красавиц» російською мовою. Значимо, що з 1947 р. з'являються перші повні видання поем Нізамі Гянджеві російською мовою. Переклади Нізамі здійснювали К. Ліпскеров, С. Ширвіндський, В. Державін, П. Антокольський і Рюрік Івнев. Переклади Рюріка Івнева 1940–1941 рр. уривками публікувалися у журналі «Літературный Азербайджан». Редактором перекладу Рюріка Івнева «Семь красавиц» був відомий учений тюрколог, іраніст, академік С.Е. Бертельс. У відомій статті «Низами и его изучение», присвяченій 800-річному ювілею Нізамі Гянджеві, говорячи про проблеми вивчення і перекладу поем Нізамі російською мовою, С.Е. Бертельс відзначив, що «за последние полтора года советскими учеными по переводу Низами сделано во много раз больше, чем за все полтораста лет существования востоковедения» [4]. У передмові до перекладу поеми Нізамі Гянджеві «Семь красавиц» академік, літературознавець Мамед Аріф відзначив, що поема за «широтою» охоплення всіх життєвих питань, майстерністю «психологического анализа героев занимает одно из первых мест в средневековой литературе не только Азербайджана, но и всего Востока» [5, с. 5]. Твори Нізамі Гянджеві завоювали «огромную популярность во всей мировой литературе... и на протяжении долгих веков десятки величайших мастеров неоднократно возвращались к поэме Низами “Семь красавиц”» [5, с. 8].

Проблемам перекладу Нізамі Гянджеві іншими мовами також присвячена стаття Е.К. Абдуллаєвої «Перевод и издания произведений Низами Гянджеви» [6]. Говорячи про переклад поеми Нізамі Гянджеві, здійснений Рюріком Івневим, Борис Пастернак зазначив: «Тянет пророчество этот перевод не только как произведе-

ние переводчика, а с какой ты верой к нему относишься, что через него узнаешь Низами... Это огромное достоинство» [7].

Нами не передбачений аналіз перекладу Рюріком Івневим поеми Нізамі Гянджеві «Семь красавиц». Як підказують численні науково-тематичні матеріали, Рюрік Івнев був не тільки одним із відомих перекладачів поеми Нізамі, він досліджував творчість азербайджанського поета, у Баку читав лекції, присвячені його творчості. Рюрік Івнев, перед тим, як опублікувати «Манифест имажинистов», писав: «Если бы в то время мы были знакомы с творчеством великого азербайджанского поэта Низами, то мы назвали бы себя не имажинистами, а “низамистами”, ибо его красочные и яркие образы были гораздо сложнее и дерзновеннее наших» [8].

Рюрік Івнев часто бував в Азербайджані, виступав із лекціями у Бакинському державному університеті, брав участь у громадському житті Азербайджану, співпрацював із місцевими газетами, близько товаришував із багатьма азербайджанськими поетами, перекладав їхні вірші російською мовою. У своїх спогадах про Миколу Асеева Рюрік Івнев писав, що вони приїхали у Баку і зустрілися там на запрошення Спілки письменників Азербайджану для участі у перекладах їхніх творів російською мовою. Рюрік Івнев і Микола Асеев «встречались с поэтами Самедом Вургуном, Расулом-Рза, Сулейманом Рустамом и Мамедом Рагимом» [9, с. 69].

У Рюріка Івнева були близькі стосунки з поетом Самедом Вургуном, із яким «общался особенно часто и знал его ближе других...» [9, с. 69]. Рюрік Івнев разом з іншими перекладав твори Самеда Вургуну російською мовою, які згодом були опубліковані у 1935 р. у Тбілісі. Поет називає Самеда Вургуну своїм братом і пише: «Я диктую фамилии тюркских поэтов, которых буду читать на вечере». У них була розмова «насчет перевода Насеви (Насими – Х. И., А. Д.) (до и после того как выяснилось, что этот перевод понравился в Москве)» [10].

Цікавими є, на наш погляд, вірші поета, присвячені Баку й Азербайджану. Т. Джафарова в епіграфі до статті «Преданья старого Баку и путь в Суоми» наводить вірш Рюріка Івнева «Баку», написаний у 1947 р.:

Давно ли здесь пело Каспийское море?
Века пронеслись – отходила вода.
Рассеялось чье-то волшебное горе,
И канула в вечность чужая беда.
Не мы ль пронеслись, как ветер, с годами,
Не мы ль, точно звезды, глядели с тобой
На Девичью Башню, как вечную память
Любви, доходящей до смерти самой! [11, с. 54].

У цьому вірші поет вказує на старовину міста Баку, ставить питання: «Давно ли здесь пело Каспийское море? / Века пронеслись – отходила вода» і, звертаючись до передбачуваного друга, підкреслює: ми «точно звезды глядели с тобой на Девичью Башню».

Основним лейтмотивом вірша «Баку» є легенда про Дівочу вежу, і вже у повісті «У подножия Мтацминды» автор в особі головного героя відвідує з товаришами старе місто «Ичери шехир», детально описує старе місто, розповідає легенду про дочку шаха. Спочатку герой дивується з того, чому фортеця знаходиться у самому центрі міста, але, коли він увійшов до неї через ворота, пройшов у глибину «маленьких, узеньких, пересекавших друг друга улочек, то поднимающихся вверх, то спускающихся вниз, с домами, окаймленными узорчатymi

балконами, почти соприкасающимися с противоположными, он почувствовал дыхание древности. Его взволновала легенда, связанная с Девичьей башней, с вершины которой семь или восемь столетий тому назад бросилась в море дочь шаха, предпочтя смерть бесчестью. Но удивительнее всего было то, что море как бы унося свою жертву подальше от места, где она пережила минуты отчаяния, отошло далеко в сторону и, не довольствуясь этим, продолжало медленно, но неуклонно отходить все дальше, оставив недвижные камни башни на пожертвованной ей суше, за это столетие застроившейся каменными домами и стенами, которые стали как бы надгробными памятниками погибшей царевне» [12]. Так автор-герой розповідає одну з легенд про шах-заде, яка заради честі кидається з вежі. Саме ця легенда і відображена у вірші Рюріка Івнева «Баку».

У своїх ліричних творах Рюрік Івнев знову і знову повертається до спогадів про Баку. У вірші «Цветущие розы мне снились всю ночь» (1981) читаємо:

*Цветущие розы мне снились всю ночь
В садах золотых Апшерона.
Казалось мне, было все это точь-в-точь,
Как в сказке, любовью рожденной.*

*Надолго ли этот сладчайший обман,
Снимающий с сердца тревогу?
Я знаю, что розы заменит бурьян
И вновь предстоит мне дорога.*

*Но в эти минуты, пока я плыву
По волнам своих сновидений,
Я, может быть, даже полнее живу,
Чем днем, проносящимся тенью* [13].

У цьому вірші Рюрік Івнев із любов'ю порівнює неповторну прекрасну природу Азербайджана з казкою, називаючи сади Апшерона «золотими» та, як і в інших ліричних віршах, висловлює свої почуття.

Важливе значення має відомий вірш Рюріка Івнева «Баладжари», написаний 3 березня 1958 р. Вірш складається із 10 строф, у яких поет оспівує Баладжари:

*Я смотрю на клубы пара,
Детство в памяти храня,
Баладжары, Баладжары
Уплывают от меня.*

*Как давно я с вами не был,
Только мимо проезжал.
Но запомнил я и небо,
И затерянный вокзал.*

*Солнце жжжет и светит ярко,
Помнишь, много лет назад,
Баладжары, Баладжары,
Материнские глаза.*

Баладжари – це передмістя Баку, яке дуже романтично описує автор, звертається до нього як до доброго приятеля, просить, щоб це передмістя захищало його:

*А потом от злых ударов,
Задыхаясь, падал я.
Баладжары, Баладжары,*

Станьте грудью за меня.

Тут же автор згадує рідний Карс і просить:

Возвратите образ карский

Наяву или во сне

Дуновенье первой ласки

При мальчишеской луне.

В останній строфі вірша, знаючи, що вже ніколи не повернеться в Баку, поет просить Баладжари не забувати про нього:

В дни смятения и пожара

Или в полной тишине,

Баладжары, Баладжары,

Вспоминайте обо мне [13].

У вірші «Ни ограды, ни надгробных плит...» (1941) поет говорить про безіменну могилу без огорожі та без надгробних плит і чомусь стверджує, що «...без меня похоронили мать, на одном из кладбищ Апшерона» [14, с. 194].

Багато цікавих фактів про Баку й Азербайджан знаходимо у книзі Рюріка Івнева «У подножия Мтацминды» (1981). До книги входять мемуари, новели, написані автором у різний час, і однойменна повість «У подножия Мтацминды» (1981). У повісті детально описується прибуття автора із групою лекторів у Баку, де читалися лекції на нафтових промислах, і автор підкреслює, що Баку – це інтернаціональне місто, у якому проживають представники різних національностей. Рюрік Івнев, описуючи Бакинську біржу, базар і фортецю, акцентує на тому, що «*это три кита, на которых держится Баку*» [12].

Поет у Баку написав вірш «Франція», у якому вихваляє «*не умершую Коммуну*» [14]. У 1947 р. був написаний дуже лаконічний вірш «*Я уезжаю в Ашхабад*» [14].

Висновки. У книгах, спогадах Рюріка Івнева міститься багатий матеріал не тільки про його сучасників, а й про різні періоди історії Росії. Як свідчать спогади, щоденникові записи, листи Рюріка Івнева, його творча спадщина – «это сокровищница, одна из многих и весомых страниц в русской литературе XX в.» [15, с. 14]. Тісний зв'язок поета з багатьма представниками літератури та культури того періоду, котрі прекрасно знали літературні салони, кафе, видання, міністерства, безпосереднє спілкування з політичними та державними діячами є безцінним матеріалом для дослідження, актуального для сучасного літературознавства.

Протягом усієї історії Азербайджан завдяки своїй географії, своїм традиціям, неповторній природній красі, багатій давній культурі та літературі, завжди знаходився у центрі уваги мандрівників і творчих людей. Серед численних російських поетів і письменників, котрі відвідали Кавказ, у тому числі і Азербайджан, Рюрік Івнев займає чільне місце. Поет познайомився із природою Азербайджана, з його літературою, культурою, традиціями азербайджанського народу, відобразив свої враження у написаних творах, безпосереднє знайомство з якими ми здійснили у цій статті. Знайомство з багатьма письменниками, поетами, діячами літератури та мистецтва, численні спогади про них, вірші, присвячені Баку, Тбілісі, Кавказу, Владивостоку, Карсу і т. д., є найціннішим внеском Рюріка Івнева у російську літературу і містять цікаві відомості «историко-биографического и литературоведческого характера» [3].

Література:

1. Щипачев С. На большом пути. Р. Ивнев. Часы и голоса. Москва : Советская Россия, 1978. URL: <https://ruslit.raumlibrary.net/book/ivnev-chasyigolosa/ivnev-chasyigolosa.html>.

2. Бельх А. Ситуация «Рюрик Ивнев» (к 120-летию со дня рождения). 2010. URL: <http://www.netslova.ru/belyh/ivnev.html>.
3. Сахарова Е. Рюрик Ивнев (Судьбы поэтов серебряного века). URL: <http://poetrylibrary.ru/stihiya/800.html>.
4. Бертельс Е.Э. Низами и его изучение (к 800-летию юбилею). *Советское востоковедение*. I. Москва ; Ленинград : Изд-во Академии Наук СССР, 1940. С. 95–106. URL: <http://www.orientalstudies.ru>.
5. Низами Гянджеви. Семь красавиц. Перевод Рюрика Ивнева. Баку : Изд-во Академии наук Азербайджанской ССР, 1959. URL: <http://www.netslova.ru/belyh/ivnev.html>.
6. Абдуллаева Э.К. Перевод и издания произведений Низами Гянджеви. *Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского*. Т. 27. 2014. № 3. С. 333–346.
7. Сергеева-Клягис А. Искусство перевода: Борис Пастернак. *Литература. Приложение к газете «1 сентября»*. 2005. № 13. 1–15 июля. С. 33–37. URL: <https://lit.lsept.ru/article.php?ID=200501314>.
8. Ивнев Р. О Сергее Есенине. *С.А. Есенин в воспоминаниях современников* : в 2 т. Т. 1. Москва : Художественная литература, 1986. URL: http://az.lib.ru/e/esenin_s_a/text_0470.shtml.
9. Ивнев Р. Две встречи с Николаем Асеевым. *Воспоминания о Николае Асееве*. Москва : Советский писатель, 1980. С. 67–70.
10. Ивнев Р. Новые тетради дневников. *Крещатик*. 2009. № 2. URL: <http://magazinez.russ.ru/kreshatik/2009/2/iv19.html>.
11. Джафарова Т. Преданья старого Баку и путь в Суоми. *Литературный Азербайджан*. 2016. № 9. С. 54–95.
12. Ивнев Р. У подножия Мтацминды. Москва : Советский писатель, 1981. URL: <https://www.libfox.ru/437551-ryurik-ivnev-u-podnozhiya-mtatsmindy.html>.
13. Ивнев Р. Все стихи Рюрика Ивнева. URL: <https://45parallel.net/>.
14. Ивнев Р. Часы и голоса. Москва : Советская Россия, 1978. URL: <https://ruslit.traulibrary.net/book/ivnev-chasyigolosa/ivnev-chasyigolosa.html>.
15. Миановска Ж. Забытый Рюрик Ивнев и его «драгоценная достоверность» о прошлом, себе и своих современниках. *Polilog. Studia Neofilologiczne*. 2012. № 2. С. 131–142.

Isayev K., Demianiuk A. Azerbaijan in the creativity of Ryurik Ivnev

Summary. The article is devoted to the work of the Russian poet, novelist, playwright, translator Rurik Ivnev (real name Mikhail Alexandrovich Kovalev). It is revealed that

the literary heritage of the researched author is multifaceted. He wrote 10 novels, a large number of short stories, short stories, plays, historical and literary chronicles, articles on topical issues of literature, many poems, which entered the golden fund of Russian poetry. The purpose of the article is to get acquainted with the main stages of the life and work of Rurik Ivnev, with the originality of his works of art written in Azerbaijan and about Azerbaijan. The appeal to the study of the work of this little-studied representative of Russian literature and determined the relevance of our article, focused on the analysis of the work of Rurik Ivnev, devoted to the Caucasus, in particular Baku and Azerbaijan. The article states that the poet treated the Caucasus with love and praised Baku and Azerbaijan in his poems, memoirs and diaries. It is stated that Rurik Ivnev was actively involved in translation activities, among his translations are translations of Azerbaijani literature. These are “Poems and Poems” by the people’s poet Samed Vurgun (1935) and “Seven Beauties” by Nizami Ganjavi. According to numerous scientific and thematic materials, Rurik Ivnev was not only one of the famous translators of Nizami’s poem, he researched the works of the Azerbaijani poet, gave lectures on his work in Baku. It is emphasized that his translation of Nizami Ganja’s world-famous poem “Seven Beauties” occupies a worthy place among other translations into Russian of the great Azerbaijani classic Nizami. The article contains such bright poems by Rurik Ivnev, written about Baku and Azerbaijan, as “Baku”, “Baladzhari”, “Blooming roses I dreamed of all night”, “France”, “I’m leaving for Ashgabat”. We find many interesting facts about Baku and Azerbaijan in Rurik Ivnev’s book “At the foot of Mtatsminda”. The book includes memoirs, short stories written by the author at different times, and the novel of the same name “At the foot of Mtatsminda”. Rurik Ivnev’s books and memoirs contain rich material not only about his contemporaries, but also about different periods of Russian history at that time. According to memoirs, diary entries, letters of Rurik Ivnev, his creative legacy occupies a prominent place in n literature of the twentieth century. Thus, Rurik Ivnev made a significant contribution to the history of Azerbaijani-Russian literary relations.

Key words: Azerbaijani-Russian literaryties, Bakü, translation of “The seven Beauties” by Nizami Ganjavi, lyricpoetry, diary entries, memories.